

Oseminšestdeseto v Ljubljani je bilo samosvoje

Franci Pivec

V tistih dneh smo pripovedovali anekdoto (ne bom trdil, da sem si jo izmislil jaz, morda pa tudi), ki se je znašla celo v *New Left Review*, kjer so z njo označili posebnost jugoslovanskih razmer. Med vojno se je v hribovski vasi partizanom prilepil pastirček, za katerega so lepo skrbeli, po vojni pa so ga izšolali in je naredil politično kariero. Na vrhuncu svoje pomembnosti se je kot partijski šef odločil obiskati svojo rojstno vas ter se je v še zmeraj revnem in zaostalem kraju pojavil v vsem sijaju, začudenje ljudi pa še stopnjeval s samohvalami, kaj vse še premore v prestolnici, na Jadranski obali itd. Priletna mati ga je potegnila na stran in ga opozorila: »Samo pazi sine, da se spet ne vrnejo 'rdeči' in ti vse vzamejo!« Potolažil jo je: »Brez skrbi, mama, pazim na to!«

Tja do konca petdesetih se je celotna Evropa izkopavala iz ruševin druge svetovne vojne, potem pa je v številnih zahodnih državah napočil čas »gospodarskih čudežev«, ko se je razcvetelo tudi potrošništvo, proti kateremu je bila socialistična ideologija bolj ali manj neprepričljiva. Sto tisoči »gastarbajterjev«, sprva predvsem iz Slovenije in Hrvaške, so imeli o tem neposredno izkušnjo. Del politikov se je zavedal, da ljudje vidijo zaostajanje Jugoslavije in je predlagal drugačne razvojne usmeritve, vsaj v konturah zajete v programu ZKJ (1958), v ustavni reformi (1963), v ekonomski reformi (1965) ter v bolj pirovi zmagi nad Rankovićevo »udbo« (1966). Problematično pa je bilo različno dojetje teh

navidezno soglasnih opredelitev v »vzhodni« in v »zahodni« polovici države. Ta razhajanja so bila javnosti dobro prikrita in šele zdaj prihajajo iz arhivov dokumenti o globokih sporih v političnem vrhu, ki so zadevali celo sam obstoj države: Edvard Kardelj je npr. v ustavni komisiji licitiral »konfederalizacijo« tudi z grožnjo o razpadu Jugoslavije, Boris Kraigher je z gospodarsko reformo skoraj odkrito napovedal Jugoslavijo »dveh hitrosti«, da ne omenjam, s čim vsem je grozila dogmatska linija ...

Študentje, ki smo seveda imeli za seboj potencirano domoljubno vzgojo ter obredno zaklinjanje na bratstvo in enotnost, smo vseeno prvi zaznali prelomnost trenutka, ko smo ocenjevali možnosti za svoje poklicne kariere. Stavili smo na visoko izobrazbo, razvoj pa ni šel v smer, ki bi nam odpirala perspektive. Predstavljali smo prve generacije množičnega vpisa na univerzo, ki je bil po letu 1960 značilen za celo Evropo, le da se je v Jugoslaviji hitro izkazalo, da našega znanja nihče ne potrebuje. Namesto ideoloških konstruktov smo si želeli kritičnih obravnav zacementiranih razmer, kar smo našli v »opozicijskih oz. disidentskih« intelektualnih krogih, pri čemer je bila oblast v Beogradu najbolj alergična na Milovana Djilasa, v Ljubljani pa na Edvarda Kocbeka. Dejansko smo bili ljubljanski študentje najbolj navdušeni nad kritično naravnano kulturniških revij – Sodobnosti, Problemov in še posebej Perspektiv (že njenih predhodnic Revije 57 in Besede), ki so se eksplicitno lotevale slovenske razvojne politike. Partija (šef ideološke komisije Stane Kavčič) je do njih v javnosti sicer delovala uglašeno odklonilno, toda »nekdo« jim je le moral »držati štango«, da so sploh izhajali in tako smo študentje zasluhili razlike v političnih vrhovih. To spoznanje je odražala študentska Tribuna in oplazilo je tudi študentsko organizacijo.

Zveza študentov Jugoslavije, ustanovljena leta 1951, je bila transmisijska in močno unitarna »družbenopolitična organizacija« s Centralnim odborom v Beogradu in izpostavami po univerzitetnih središčih. Republiška organiziranost ni bila dovoljena in smo potemtakem imeli »Zvezo študentov Jugoslavije na Univerzi v Ljubljani«, kar je bil anahronizem, saj se je sama partija takrat že dodobra »republikanizirala«, od leta 1965 pa je bilo tudi visoko šolstvo v izključni domeni republik. Posledica je bila, da teh formalnih relacij sploh nismo več jemali resno in beograjski Centralni odbor je figuriral v prvi vrsti kot izpostava zunanjega ministrstva za navezovanje paradržavnih mednarodnih stikov ter za pridobivanje diplomatskega in obveščevalnega naraščaja. Zato je tudi v Ljubljani

t. i. »Mednarodni odbor« deloval domala ločeno od preostale študentske organizacije in po nekih svojih pravilih. Vsakoletna mednarodna študentska konferenca v Dubrovniku je potekala pod neposrednim pokroviteljstvom Koče Popovića in Aleksandra Rankovića (zunanjega in notranjega ministra). Da bi imeli kaj od nje, smo si morali študentsko organizacijo v Ljubljani pač urediti po svoje in sredi šestdesetih smo si dali veliko opraviti z njeno osnovno mrežo na fakultetah, v študentskih domovih in v pokrajinskih klubih. Od tod smo delegirali množico svojih predstavnikov v samoupravne organe fakultet in univerze. Povezali smo kulturne, športne, tehnične, počitniške in druge dejavnosti. Nastal je »študentski servis« za občasne zaposlitve. Fakultete so se včlanile v mednarodne mreže za izmenjavo strokovnih praks študentov itd. Utrdila se je zavest, da smo avtonomni in da za našo organiziranost ne potrebujemo nobenega Beograda, pač pa okrepljen vpliv na univerzitetni in republiški ravni. Nekoč smo nagovarjali Toneta Kropuška, če bi nas sindikati sprejeli pod njihovo streho, ker imamo toliko skupnega. Ni se mu zdelo nemogoče, saj so zaposleni na univerzi že pri njem ...

Preurejena organizacija je začela delovati »od spodaj navzgor« in tudi to, da so me jeseni 1964 izvolili za prvega predsednika, ki ni bil član partije in ni bil »uskklajen« kje na vrhu, je bil znak novega položaja, za katerega je bil najzaslužnejši neomajni demokrat Mišo Krivic, tedaj partijski sekretar na univerzi. Moj študentski aktivizem pa se je začel tako, da sem si v dijaških letih nabral veliko izkušenj z delovanjem v kulturnih društvih, zato sem na Filozofski fakulteti že kot bruc ustanovil »Klub 63«, odprto kulturno organizacijo po takratnem poljskem vzorcu. Prirejali smo razstave, večerne pogovore po premierah in koncertih ter na križevniški okrogli oder pod mentorstvom Balbine Battelino Branovičeve in Drage Ahačič postavili »brechtovskega« Rdečega Budo. To me je pripeljalo v univerzitetni odbor pod vodstvom Toneta Zimška kot referenta za kulturo in zapodil sem se po šolah in domovih, kjer smo ustanavljali galerijice, štiblice, izbe, rumplkamre, bunkerje in podobne kulturne luknje z bolj ali manj ambicioznimi programi. Z Markom Pogačnikom sva še pred Ohojem lastnoročno zvarila prvo mobilno razstavišče. Zanimala so me dejanja, ne floskule, in ko smo na seji obravnavali neznosno stanovanjsko stisko študentov, bi iz proračuna študentske organizacije takoj postavil montažno gradbeno barako na Trgu Marxa in Engelsa ter vanjo namestil sto postelj – naslednji dan me je eden od članov univerzitetnega odbora obvestil, da »udba« že ve za mene, jaz pa sem v istem hipu spoznal prvega »udbovca« v svojem življenju.

Franci Pivec govori na protestnem zborovanju v Študentskem naselju 1968.

Foto: Tone Stojko. Objavljeno v Teleksu junija 1968.

Vpliv študentske organizacije je močno zrasel, ko se je z odmaknjene Poljanske ceste preselila v Kazino sredi Ljubljane. To je bila premišljena poteza Marka Bulca, enega od kreatorjev liberalne struje, ki je previdno računala na podporo univerze in študentov. Meni je odgrnil zaveso v politična ozadja in tudi kot poznejši član uredništva Tribune in v prvi službi kot upravnik Študentskega naselja sem po njegovi zaslugi vedel, »za kaj gre«. Ko je odhajal z univerze, me je Bulc prepričal za članstvo v ZK in takoj tudi priporočil svojemu nasledniku Stanetu Dolancu, takrat še neomajnemu »kavčičevcu«, da me je leta 1967 povabil za organizacijskega sekretarja partije na univerzi (pred menoj je bil to Krešo Petrovič in pred njim Matevž Krivic). Brez vsakršne zarezze ali hierarhičnega razkoraka sem nadaljeval s svojim študentskim aktivizmom, za katerega mi ni manjkalo izkušenj in zamisli. Ni samovšečno zapisati, da me je takega sprejel

tudi aktivistični krog osemindesetega in skupaj smo izpeljali, kar je nastajalo že od »perspektivaških« časov naprej.

Najbolj prav bo, če na začetek poti, ki je vodila do junijskih dogodkov leta 1968, postavim mirovniške akcije proti vojni v Vietnamu, ki so sovpadale in so bile povezane z nastajanjem Russellovega in Sartrovega mednarodnega sodišča za vojne zločine v Vietnamu, katerega najaktivnejši član je bil Vladimir Dedijer, s katerim sva si z Rudijem Rizmanom delila prostore v Kazini. Prvi je leta 1966 s člankom udaril po ZDA Dimitrij Rupel in doživel težko grajo oblasti, pod katero se je iz nepojasnjenih razlogov podpisal predsednik SAZU Josip Vidmar – seveda smo bili glasno na Dimovi strani. Ob izraelsko-arabski vojni leta 1967 se je zgodilo nekaj nezaslišanega, ko so študentje na zboru v Študentskem naselju ostro nasprotovali Titovi brezpogojni podpori Naserju, kar sva z Rizmanom tudi objavila. Leta 1968 pa se je pogostnost protestnih zborovanj, ki so se praviloma končala z javnim proglasom – jaz sem jih sestavil kakšnih pet – zelo povečala: umor Luthra Kinga, atentat na Dutschkeja, policijsko pretepanje študentov v Rimu, nemiri v Chicagu, umor Boba Kennedyja, podpora pretepenim praškim študentom proti Novotnemu, protestno pismo o antisemitizmu na Varšavski univerzi, solidariziranje s pariškimi študenti itd. Poleg Tribune in Katedre so to beležili tudi drugi mediji, pa tudi mednarodna mreža študentskih organizacij je registrirala naše dejavnosti. V Ljubljano sta prihajala brata Karl-Dietrich in Frank Wolf iz Sozialistische Deutschen Studentenbund, beograjski Američan Fredy Perlman, kanadski novolevičar Dimitrios Roussopoulos in tukaj je avgusta '68 zasedalo celo vodstvo ICDP (Mednarodna konfederacija za razorožitev in mir) na čelu z Bernardine Dohrn, nad katero je visela ameriška policijska tiralica. Menda je Ljubljana pritegnila tudi Daniela Bella, ko je raziskoval mladinska gibanja v Vzhodni Evropi. Sicer pa so bili zelo pogosti obiski »turističnih revolucionarjev«, kot jih je imenoval Eric Hobsbawm, ki so opravljali poslanstvo izmenjave informacij, udarnih gesel, simbolov, sploh pa življenjskega stila, glasbe itd. Veliko je bilo tudi ljubljanskih študentov, ki jih je radovednost gnala v Prago, Pariz, Berlin, na ameriške univerze itd., od koder so se vračali spremenjeni.

Širil se je krog študentov, ki so se zanimali za teoretsko refleksijo razgibanega časa. Ni bilo enostavno, ker je bila še živa izkušnja prejšnje generacije, ki si je privoščila razmišljanje z lastno glavo in doživela izključitev z univerze:

Veljko Rus, Taras Kermavner, Jože Pučnik, Stane Saksida, Vladimir Bonač, Vito Ahtik ... Začelo se je »mehko«, s sklicevanjem na mislece Frankfurtske šole in na mladega Marxa, kar je propagirala Korčulanska letna šola skupaj s Praxisom. Domači so postali Marcuse, Fromm, Adorno, Habermas, pa ob njih Kolakowski, Gorz, Lefebvre ... V slovenski družboslovni bibliografiji so vzbrstela nova imena: Tine Hribar, Spomenka Diklić, Ivo Urbančič, Andrej Kirn, Marko Kerševan, Neda Pagon, kmalu tudi Lev Kreft, Rastko Močnik, Nadežda Čacinovič, Leo Šešerko, Cvetka Tóth, Peter Vodopivec, Milan Pintar, Andrej Ule ... Zelo se je čutilo tudi vrenje okoli Drugega vatikanskega koncila: Vekoslav Grmič, Franci Križnik, Tone Stres, Peter Kovačič-Peršin ... V Tribuni je zmanjkovalo prostora za obširne članke, Perspektiv ni bilo več, Pirjevčeva Sodobnost je bila izbirčna, Problemi so se močno razširili, nove revije Teorija in praksa, Prostor in čas, Anthropolos pa so bile namenjene določenim krogom. Se je vse to bralo? Ja, na zanimiv način: bral je aparat državnih organov in kar je podčrtal rdeče in napadel, je postalo zanimivo tudi za širši študentski krog.

Socialne razmere so bile najbolj zaostrene v študentskih domovih, saj so bili nizki družinski dohodki ključni pogoj za pridobitev pravice do subvencioniranega bivanja v njih. Taki stanovalci so tudi največ razmišljali o socialnih razlikah in o svojih življenjskih perspektivah. V resnici je presenetljivo, da niso pogosteje in ostreje reagirali na težke socialne razmere, kar se je npr. dogajalo v Beogradu, kjer je veliki »štrajk gladnih« v petdesetih vodil poznejši profesor na ljubljanskem gradbeništvu dr. Dragoš Jurišič. (Seveda o tem ni nikoli govoril, saj je bila Ljubljana zanj politični azil.) Študentski domovi so bili grajeni in upravljani kot vojašnice in šele v našem času se je začelo soupravljanje, ustanovili smo kulturno društvo Forum, uredili knjižnico in čitalnico, študentska menza pa je postala prostor odmevne javne tribune »Čas in svet« in značilna je bila izbira tem: socialne razlike (Vida Tomšič), perspektive kmetijstva (Vladimir Bakarić), gospodarska kriza (Janez Stanovnik), mednacionalni odnosi (Krstec Crvenkovski), nerazviti (Milojko Drulovic) itd. Študentje so vneto in prizadeto razpravljali z vodilnimi politikami in ker so mediji poročali preveč skopo, so nastajale prave legende o ostrih in nesramnih spopadih, ki jih vendarle ni bilo. Spomladi 1968 se je zapletlo pri subvencioniranju stanarin in da bi pokrili izgubo, je uprava predlagala svetu zavoda (ki sem ga takrat vodil), da bi v počitniških mesecih ponudili več sob za turiste, redne stanovalce pa odgnali s povišanjem stanarin za

ta čas. Revolt je bil takojšen in ker vlada ni pokazala nobene volje, da bi pokrila izgubo, so študentje napovedali štrajk. Kuhalo se je cel maj in postopoma se je dogajanje vse bolj politiziralo, kar je pomenilo, da se je treba povezati in zediniti glede zahtev, da je očiten nasprotnik vlada in da je treba uporabiti demonstracije kot popularno orodje mednarodnega študentskega gibanja. Zvrstili so se zbori po blokih, ki so izmerili veliko pripravljenost za politični protest in izoblikoval se je aktivistični krog, ki se je postavil na čelo vrenja v študentskem naselju: Metod Černetič, Uroš Dular, Jaka Emeršič, Marjan Horvat, Marjan Mlakar, Tone Pačnik, Milan Pintar, Tone Ploj, Marjan Poljšak, Dani Pučko, Cveta Razdevšek, Peter Rupnik, Luka Škoberne, Marjan Vitez, Jože Vižintin, Bogdan Vran, Joso Vukman in mnogi drugi. Hitro je postalo jasno, da je zgolj zahteva za subvencijo in nasprotovanje turistični izrabi študentskih domov premalo za nastop, primerljiv s takrat potekajočimi študentskimi nemiri po Evropi. Na površje je priplavala kritika univerze, s katero so se v dogajanje vpletle fakultetne organizacije in dodaten krog aktivistov: Ciril Baškovič, Stane Hočevnar, Marko Ilesič, Miha Jazbinšek, Meta Hočevnar, Vili Kovačič, Janez Koželj, Marjan Krisper, Pavle Kristan, Ivo Marenk, Miro Mihevc, Mirjana Nastran, Tone Remc, Ciril Ribičič, Peter Umek, Peter Vodopivec itd. Vsekakor pa je socialna prizadetost ostala vodilni motiv in razlog zaostrovanja stališč. Posebnost je bil način oblikovanja programa s predlaganjem protestnih gesel, o katerih so se opredeljevali ter jih z glasovanjem potrjevali vsi prisotni na zboru. Nihče ni imel celega programa, ki bi ga ponudil v sprejem, ampak so se postopoma nabirali fragmenti. Te smo pozneje v univerzitetnem odboru pod predsedovanjem Jožeta Šlandra povezali v dva programska dokumenta o splošnih družbenih problemih in o problemih univerze. Dejansko sta to opravila dva akcijska odbora, v katerih so sodelovali predlagatelji gesel. Ti papirji so potem romali še na fakultetne organizacije in v pokrajinske klube. Demonstracije, napovedane za začetek junija, so s tem dobile kolikor toliko smiselno programsko osnovo, ki so jo udeleženci priznavali za svojo. Zdi se mi, da smo poanto naše kritike prevladujočega političnega čveka – samoupravne ornamentike – najbolj zadeli z obrnjenim pariškim geslom »Bodimo nemogoči in zahtevajmo realizem!«, ki bi lahko bilo razpoznavni znak ljubljanskega osemindesetega. V Jugoslaviji propagirati utopijo res ni imelo nobenega smisla, saj je bila sama partija pri zidanju gradov v oblakih neprekosljiva ... Študentje pa so potrebovali oprijemljiva delovna mesta!

Vse to me je opogumilo, da sem strnil svoja večletna razmišljanja o preživelosti Zveze študentov ter izoblikoval predlog za alternativno študentsko organizacijo. Iskal sem povezavo med nedefiniranim statusom študentov v družbi in njihovo organiziranostjo. Temeljni problem je bil, kako zagotoviti participacijo študentov v procesu študija in pri eksistenčnih vprašanjih. Nekaj let prej smo razpravljali o priznanju študija kot dela oz. o izenačenju statusa študenta s statusom zaposlenega in na podlagi tega o pravici do osebnega prejemka (Hribar, Ivan Kreft, Kirn, Jože Goričar ...). Na prvi pogled podobno kontroverzna rešitev kot današnji UTD, toda takrat se je naglo širil izredni študij, v katerega so se vpisovali zaposleni po odločitvi svojih delovnih organizacij ter ob tem ohranili plačo in pokojninsko dobo. Zakaj to ne bi moglo biti splošno načelo v visokošolskem izobraževanju? Poznali smo skandinavski sistem kreditiranja študija z odpisovanjem vračila odvisno od uspešnosti študija, kar ni daleč od delovnega statusa in nagrajevanja po delu. Tako zamišljen položaj študentov-delavcev je terjal novo organiziranost v posebno delovno skupnost, kar politična in transmisijska Zveza študentov zanesljivo ni mogla biti, pač pa bi potrebovali samoupravno »skupnost študentov«. To sem utemeljil v »Predlogu za novo študentsko organizacijo«, ki ga je Tribuna objavila v jeku študentskih protestov, Ciril Baškovič pa je zanj pridobil aklamativno študentsko podporo. Zveze študentov nenadoma ni bilo več in ljubljanski študentje so ob novih programskih usmeritvah konstituirali tudi povsem novo organizacijo – Skupnost študentov. Pa ni nastala čez noč in Baškovič kot njen prvi predsednik in za njim drugi, so imeli še veliko dela z njeno konsolidacijo. Prvič je nastala tudi vseslovenska študentska organizacija z Janezom Švajncerjem, študentom prava na mariborskem Združenju visokošolskih zavodov kot predsednikom. V centrali Zveze študentov Jugoslavije, kjer je o vsem tem lakonično poročal Vojko Antončič, niso vedeli, kaj naj si mislijo, saj so jih študentska dogajanja v državi tudi sicer potisnila na rob, a so si opomogli in nas po nekaj mesecih zatožili samemu Josipu Brozu, da v našem Manifestu sploh ni omenjen Program ZKJ. Nisem bil presenečen, da je meni pripadla obveznost odgovora na vprašanja Titovega tajnika Jožeta Smoleta. Napisal sem ga januarja 1969, ko sem bil že odstranjen iz univerzitetnega komiteja. Izgovarjal sem se na pravico študentov do samoupravljanja, za kar mi je Smole mnogo let pozneje rekel, da me je rešilo ...

Kdor je hotel, se je lahko na podlagi objavljenih zapisov dodobra podučil, da se je za razliko od ljubljanskega dozorevanja razmer, Beograd zgodil povsem nepričakovano in divje, kakršne so bile tudi njegove posledice. Seveda je krvavo obračunavanje pri »podvožnjaku« v Novem Beogradu vplivalo na razvoj dogodkov v Ljubljani, ni pa študentov odvrnilo od namere za demonstracije. A prav predhodno pripravljano dogajanje in dovolj konkretne zahteve so bile odločilne, da je slovenska politika in policija ravnala zelo drugače od srbske. Kavčič je prek svojega podpredsednika vlade dr. Franceta Hočevarja sporočil »Spremembe da, cirkus ne!«, študentje pa so pogajanja sprejeli. Veliko zborovanje v študentski menzi 5. junija in gesla na transparentih v uličnem pohodu 6. junija so zato kazala drugačno podobo od beograjskih dogodkov. Titov manipulativni televizijski govor 9. junija za ljubljanske študente ni imel posebnega pomena in zaradi njega niso rajali po ulicah. So pa naredili avtonomno Skupnost študentov, vstopili kot poslanci v parlament, pridobili sistem kreditiranja študija, zgrajeni so bili dodatni študentski domovi, pospešili so sprejem novega zakona o visokem šolstvu brez stopnjevanega študija, ustanovili Radio Študent, sprožili nastanek Centra za razvoj univerze ...

Čeprav je bila ljubljanska univerza zaznavna na zemljevidu mednarodnega študentskega gibanja, ker je med vsemi jugoslovanskimi univerzami v največji meri sledila njegovi aktivistični agendi, se je zasedla predstava, da se je v Jugoslaviji osemindesetega zgodil le Beograd, vse drugo pa so bili le odmevi nanj. Presenetljiva je nekritičnost analitikov, ki nasedajo okoliščini, ker je Tito nagovoril samo beograjske študente, ki so res najbolj drezali v politični osir, in če ne bi nasprotovala Edvard Kardelj in Veljko Vlahović, bi priklicali tudi tanke na ulice. Ampak to ne more biti edino merilo za presojanje sodelovanja v vstaji svetovne študentarije. Uveljavljeni standardi pripadnosti »paradigmi osemindesetega« so: prevzemanje mednarodne vsebinske agende, vključenost v svetovno akcijsko mrežo, odpiranje neposredne participacije in prevlada neformalnega življenjskega stila. Vse to je obstajalo na ljubljanski univerzi. Ljubljana je izpadla iz »zgodovine osemindesetega« iz dveh zelo preprostih razlogov:

- ker so se stanovalci študentskih domov kot nosilci takratnega dogajanja hitro pobrali iz prestolnice in svoje kariere nadaljevali v »provinci«, ne da bi se brigali za svoj »imidž upornikov« in še manj, da bi s tem nadlegovali medije ali zgodovinarje, kar pa je bilo ob zasedbi Aškerčeve leta 1971

ravno nasprotno ter je nehote prekrila osemindesetdeseto, zato se povečini sploh ne spominjamo petdesetletnice '68, ampak sedemindesetletnice ljubljanskih študentskih nemirov '71;

- ker avtorji najbolj branih knjig o dogajanjih 1968 v Jugoslaviji ne razumejo slovensko, zato ljubljansko dogajanje preprosto izpuščajo, kar lahko z gotovostjo rečem za prijatelja Nebojšo Popova, ki sem mu v pripravah za zbornik v Praxisu predal obširno dokumentacijo, ki je ni uporabil, dvajset let pozneje pa mi je pojasnil razlog, da pač slovenščine ne razume. Njegova knjiga pa je kanon za vse premišljevalce takratnega dogajanja, presenetljivo tudi slovenske.

Zajel sem le nekaj trenutkov ljubljanskega osemindesetdesetega in bi si poglobljeno analizo zaslužili tudi mnogi drugi vidiki, npr.:

- občutljivo prepletanje študentskega gibanja in Kavčičeve liberalizacije;
- odnos do Praške pomladi in velike demonstracije 22. avgusta 1968;
- vstop študentov v skupščinski sistem in skorajšnja Afera 25 poslancev;
- utopitev Skupnosti študentov v ZSMS, v kateri se je obdržala kot kritično jedro;
- priprava novega univerzitetnega zakona in pobuda za nastanek Centra za razvoj univerze;
- odzivanje študentov na takratne pojave novih umetniških praks (literarnih, likovnih, glasbenih, gledaliških);
- presenetljiva odobritev frekvence za neodvisen Radio Študent kljub nasprotovanju RTVS;
- itd.

Prebral sem kar nekaj diplomskih in magistrskih nalog na temo študentskega gibanja pri nas, kar kaže na privlačnost teme, toda v njih mrgoli napak ter približnosti in vsaj to bi lahko bil razlog za resno zgodovinsko študijo, ki bi bila zanesljiva referenca za obravnavo te tematike.